

Izkušnja samostojnega urejanja notranje in zunanje političnih zadev z vsemi elementi državnosti, pa čeprav kratkotrajna, je krepila politično, gospodarsko in kulturno samozavest slovenskega naroda, oziroma njegovih političnih predstavnikov. Če zanemarimo pomisleke, ki so se sodobnikom porajali ob opazovanju rigidnega unitarističnega uravnavanja družbeno ekonomske stvarnosti v prvi jugoslovanski državi, dokončno uveljavljenega z Vidovdansko ustavo, je bila ta izkušnja samostojnosti verjetno tudi podlaga kasnejšim, včasih glasnim drugič pa bolj prikritim, zahtevam po avtonomiji slovenske dežele.

Naj ob koncu te kratke predstavitve izrazimo še upanje, da bo Balkovčeva knjiga našla ustrezen odmev med nestrokovnim občinstvom, kateremu je prvenstveno tudi namenjena. K temu bi lahko pripomogla tudi lična oprema knjige in nenazadnje tudi zelo zanimiva naslovna stran.

Žarko Lazarevič

Holm Sundhaussen, **Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall.** Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Taschenbuchverlag, 1993. 128 strani. (Meyer's Forum ; 10. B.I.).

Holm Sundhaussen je od 1988 redni profesor za zgodovino jugovzhodne Evrope na Freie Universität Berlin, večino svojega obširnega znanstvenega dela pa je posvetil prav problemom jugoslovanske zgodovine. Že njegova disertacija, ki je izšla 1973 v Münchnu, se je ukvarjala s vplivom Herderjevih idej pri Južnih Slovanih in habsburški monarhiji. Leta 1980 je izdal pregledno Geschichte Jugoslawien 1918–1980, 1983 Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945 (s tem delom se je tudi habilitiral). 1989 je izdal zajetno Historische Statistik Serbiens 1834–1914, da ne omenjam številnih razprav v znanstvenih revijah in temeljitih pregledov v različnih priročnikih (zadnji 1992 v Deutsche im Ausland, kjer je prispeval članka o Nemcih v Jugoslaviji in Romuniji). Ob velikem zanimanju nemške, strokovne in širše javnosti za dogajanja v razpadajoči in razpadli Jugoslaviji je v zbirki Meyer's Forum, ki na jasen in pregleden način predstavlja različne sodobne probleme in teme iz zgodovine, politike, gospodarstva, naravoslovja in tehnike, izdajata pa jo ugledni založbi Brockhaus in Bibliographisches Institut, zdaj izšla knjiga, o kateri poročam. Meyer's Forum je doslej izdal 12 knjig, ki imajo vse omejen obseg okrog 10 avtorskih pol, avtor je vedno ugleden znanstvenik, ki mora pregledno in relativno kratko predstaviti nek problem in to brez znanstvenega aparata, vendar pa na podlagi znanstvene in ne publicistične literature. Med temi knjigami je tako zgodovinar Immanuel Gaiss obdelal Nemško vprašanje 1806–1991, isti avtor Evropo v njeni različnosti in enotnosti, Uwe Halbach nacionalno vprašanje v sovjetskem mnogonacionalnem imperiju, Raif Georges Khoury islam, Jürgen Domes in Marie Luise Nöth pa zgodovino Kitajske po letu 1948. Torej same aktualne teme.

Že v uvodu knjige je Sundhaussen povedal, da se predstavitev jugoslovanskega eksperimenta osredotoča na notranjo politiko in na mednacionalne odnose, torej na tisto problematiko, ki je tudi dejansko privedla do tako krvavega konca države in eksperimenta, medtem ko so socialna, gospodarska in zunanje politična zgodovina omenjene le najbolj bežno. Sundhaussen je prikazal zgodovinski razvoj in usodo Jugoslavije v štirih poglavjih, pri čemer je v prvem poglavju prikazal tudi razvoj narodov na tem prostoru od 19. stoletja do združitve 1918. Čeprav poglavje obsega le kakšnih dvajset strani, je treba reči, da je to eden najboljših komprimiranih pregledov komplicirane situacije in razvoja južnoslovanskih narodov, kar jih imamo.

Že naslovi poglavij in podpoglavij kažejo na žariščne točke in temeljne probleme jugoslovanske zgodovine in obenem dokazujejo, kako dobro je Sundhaussen seznanjen z zgodovino tega področja. Prvemu poglavju je dal naslov Od multietničnosti do »iznajdbe« – posledice formiranja narodov za ljudstva Balkana. V drugem poglavju se srečamo z razvojem prve Jugoslavije do razkosanja 1941. Obdobje je avtor razdelil na tri podpoglavja: Združitev ali priključitev?, Unitarizem proti pluralizmu in pa »Jugoslavizem« od zgoraj in avtonomija Hrvatske. Tretje poglavje je posvečeno obdobju druge svetovne vojne. Tudi iz tega poglavja naj navedem tri značilna podpoglavja: Hrvaška ustaška država: šovinizem in genocid, Četniki in Titovi partizani: velikosrbski nacionalizem, »socialistični osvobodilni boj« in državljanska vojna, Vojna kot »nepremagana preteklost« in mit. Zadnje ali četrto poglavje (vsa so približno enako obsežna in obsegajo po okrog trideset strani) obravnava drugo Jugoslavijo in sega do konca leta 1991. Knjigi sta dodani dve zelo povedni tabeli: prva kaže nacionalno pripadnost prebivalstva po štetjih od 1921 do 1981, druga pa nacionalno pripadnost po republikah po štetju 1981. Razen tega so v knjigi še štirje zemljevidi, ki so sicer le črnbeli, zato pa vendar zelo pregledni. Prvi prikazuje v grafični obliki nacionalni sestav Jugoslavije po štetju 1981, drugi ozemlje Jugoslavije pred letom 1918, tretji Jugoslavijo med drugo svetovno vojno, četrta pa četniški zemljevid velike Jugoslavije iz leta 1941. Na koncu knjige je še seznam najvažnejše literature, ki je omejena na monografske prikaze in obsega sicer le 42 naslovov, vendar je med njimi malo del, ki so izšla pred letom 1980, kar devet pa po letu 1990, kar seveda pove dovolj o avtorjevem spremljanju literature in načitanosti. Glede na naravo publikacije je omenjena le najbolj važna literatura, zaradi jezikovne bariere nemških bralcev pa je kar največ literature tudi v svetovnih jezikih.

Po mojem mnenju je to gotovo najboljši prikaz zgodovine jugoslovanske države v njenem celotnem dejanju in nehanju, kar jih je bilo doslej napisanih. Napisan je pošteno, jedrnato, s temeljitim poznavanjem problematike, kar je avtorju tudi omogočilo, da je omenjal samo tiste tendence in probleme, ki so najbolj bistveni, pri čemer se je izognil zagovarjanju te ali one strani. Zato bodo najbrž nezadovoljni tako Srbi kot Hrvati, tako levi kot desni. Nemara tudi Slovenci, saj v knjigi malo nastopamo, kar jasno kaže, kako zanemarljiva kategorija smo bili v političnih konceptih vseh tistih struj, ki so dejansko odločale o

usodi države. Jeziček na tehtnici seveda odmislim. Sundhaussen ne obsoja ne levo ne desno, pač pa odmerja, razmišlja in skuša razumeti pojave tako kot so bili, zastavlja vprašanja, ki se pri nas dolgo ali sploh niso zastavljala. Kot recimo avtorjeva teza, da je bilo javno razpravljanje o dogodkih med vojno nezaželeno, ker bi bila s tem vprašljiva ne samo država, pač pa tudi partija kot stvarnica nove države, saj je KPJ stala in padla z novo koncepcijo države in nova država je stala in padla s KPJ. Ko govori o žrtvah vojne, opozarja, da so številke imele tako v družbenem kot političnem življenju ključno vlogo in je zato prišlo do tabuiziranja á la Jasenovac. Ob tem pa kljub 50.000 razpravam in knjigam o obdobju NOB vendarle ni prišlo do premaganja preteklosti in nekatere teme so ostale permanentni tabuji. Žetev nepremagane preteklosti pa se je na prelomu devetdesetih let pokazala v nepričakovano krvavi obliki, zaključil Sundhaussen svoje delo o jugoslovanskem eksperimentu. Vsekakor je to knjiga, ki jo je vredno prebrati, glede na pomanjkanje tovrstnih pregledov pa bi jo nemara že zaradi študentov kazalo tudi prevesti.

Franc Rozman

**Narodu in državi sovražni – Pregon koroških Slovencev 1942, Volks- und staatsfeindlich, Die Ver-
treibung von Kärntner Slowenen 1942.** Ur. Avguštin Malle in Valentin Sima. Celovec/Klagenfurt: Založba
Drava Verlag – Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, 1992, 479 strani.

»Pred petdesetimi leti – 14. in 15. aprila – se je začelo množično preganjanje koroških Slovencev. Tedanjih dogodkov se ne spominjamo iz želje po maščevanju, vendar si tudi pozabe ne želimo. Mi smo bili takrat večinoma še otroci ali mladostniki. Trpljenje naših očetov in mater, dedov in babic je bilo nepopisno. Bili so predvsem kmetje in povezani s svojo zemljo, pa so čez noč postali brezdomci – berači.« Tako Jože Partl, predsednik Zveze slovenskih izseljencev označuje tragične dogodke iz polpretekle zgodovine, ki so bili rezultat »etničnega čiščenja« slovenskega dela Koroške. Pregon je imel izrazito negativne posledice za neposredno prizadete, omajal pa je tudi odporno moč celotne slovenske skupnosti na Koroškem.

Temu je posvečen obravnavani zbornik, ki je nastal na pobudo Zveze slovenskih izseljencev in je rezultat znanstvenega sodelovanja med Inštitutom za sodobno zgodovino celovške univerze in Slovenskim znanstvenim inštitutom v Celovcu. V njem sta njegova urednika dr. Avguštin Malle in dr. Valentin Sima v treh med seboj dopolnjujočih se sklopih zbrala vrsto strokovnih prispevkov slovenskih in avstrijskih avtorjev, spomine bivših pregnancev in ohranjena pisma iz pregnanstva sorodnikom in prijateljem ter objavila izbor delnih prepisov dokumentov, ki jih hranijo različni arhivi (Arhiv krške škofije, Zvezni arhiv v Koblenzu in Berlinu) in ki avtentično dokumentirajo zadržanje južnokoroškega prebivalstva v času nacizma in načrte, v katerih je nemški nacionalsocializem napovedal usodo koroškim Slovencev. Spomine bivših pregnancev je zbral Rado Janežič, publicist in manjšinski organizator ter nekdanji glavni urednik Slovenskega vestnika, ki je v uvodu njihovega izbora zapisal: »Njihova pripovedovanja niso izmišljene zgodbe, napisane v leporečnem jeziku, marveč so s preprostimi besedami zabeleženi spomini na vse to, kar so resnično doživljali – ravno to pa daje njihovim pričevanjem enkratno vrednost.«

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani in avtor številnih znanstvenih del na temo druge svetovne vojne, v uvodnem prispevku oriše položaj slovenskega naroda ob okupaciji 1941 in nacistično raznarodovalno politiko. To, kar je Hitler nakazal v knjigi *Mein Kampf* 1925, so v naslednjem desetletju pripravljali protagonisti nacionalsocializma. Načrtovali so povrnitev po prvi svetovni vojni izgubljenega ozemlja in osvojitve obsežnih območij vzhodne Evrope za ustvaritev t.i. »življenjskega prostora« (Lebensraum) za nemški narod. Praktično so to začeli izvajati s Hitlerjevimi odloki o utrjevanju nemštva 7. 10. 1939. Himmler, državni komisar za utrjevanje nemštva, je prek različnih uradov začel izvajati tri glavne ukrepe: izgon nemškega prebivalstva, naselitev Nemcev in ponemčenje prebivalstva na zasedenih območjih. Na zasedenem slovenskem ozemlju je bilo za izgon predvideno 220–260.000 Slovencev (Ferenc opozori na terminološko razlikovanje pojma izselitev in izgon, ki se v Sloveniji uporablja od 1971). Vendar so nacisti z izgonom 80.000 Slovencev uresničili le del svojega genocidnega načrta. Sistematični raznarodovalni ukrepi so zajeli vsa področja človeškega življenja. Šlo je za načrtno in nasilno odstranjevanje vsega, kar bi lahko vzdrževalo, spodbujalo ali krepilo slovensko narodno zavest, ter uvajanje vsega, kar bi dajalo nemški videz dežele. Ponemčevanju ljudi sta bili namenjeni predvsem društvi Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza. Da bi bila germanizacija še učinkovitejša, so predvideli naselitev 80.000 Nemcev. Med posebnostmi nacistične okupacije avtor posebej opozori na rasni in politični pregled vsega prebivalstva razen Nemcev. Po njegovih ocenah takšnemu celovitemu pregledu niso podvrgli nobenega drugega naroda. V prvem, deloma tudi v drugem letu okupacije se je pravnoformalno priključitev zasedenih pokrajin vedno znova prestavljalo na ugodnejši čas. Vzrok za to je bil politično-zakonsko-tehnične narave, temu pa se je leta 1942 pridružilo še slovensko osvobodilno gibanje. Avtorjeva ugotovitev, »slovenski upor je to vprašanje odložil z dnevnega reda nacističnega okupatorja«, je nekoliko smela. Ob vsej kompleksnosti nemškega okupacijskega sistema in interne nemške politike v zasedenih pokrajinah in ob verjetno še deloma neraziskanih virih (precej virov je poleg Ferenc obdelal tudi H. Schara, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972, št. 1–2, str. 239), vprašanje priključitve Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu ostaja še vedno odprto. Na koncu članka Ferenc nakaže nujnost po preučitvi odnosa posameznih plasti in političnih skupin Slovencev do okupacije in do okupatorja. Večjo pozornost pa bi morali posvetiti tudi vedenju Nemcev v Sloveniji, ker se je to v času okupacije spreminjalo.